

ЗАКОНОДАВСТВО У СФЕРІ ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ: ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР

LEGISLATION IN THE FIELD OF ATMOSPHERIC AIR PROTECTION: THE EXPERIENCE OF THE EUROPEAN UNION AND THE UKRAINIAN DIMENSION

Головченко Т.О.,

студентка ІV курсу факультету адвокатури

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Формування законодавства у сфері охорони атмосферного повітря – дуже складний та багатоступінчастий процес, який полягає не лише у практичних, а й у теоретичних напрацюваннях. Одна із найголовніших проблем, яка постає у цій сфері – це відсутність єдиної основи, яка б слугувала початком для інших законодавчих напрацювань. Науковцями було здійснено велику кількість напрацювань та запропоновано шляхи узгодження українського законодавства зі стандартами законодавства Європейського Союзу, однак наразі це питання і досі є невирішеним.

Особлива увага приділяється забезпеченню якості атмосферного повітря, оскільки це питання є актуальним, з огляду на швидкий розвиток техніки, промисловості та збільшення викидів у повітря. Предметом дослідження стали законодавчі акти Європейського Союзу та втілення їхніх норм у законодавчих актах України, а також дослідження нормативно-правових актів України в цій сфері. Імплементация досвіду ЄС призвела до того, що більшість нормативно-правових актів України, які регулюють питання охорони атмосферного повітря, є підзаконними, що своєю чергою призводить до плутанини, а також до відсутності заходів впливу на правопорушення. З огляду на це у статті порушується питання щодо впорядкування законодавчих та підзаконних норм права з метою забезпечення регулювання належної охорони атмосферного повітря.

Автор наводить приклади з судової практики України в обґрунтування деяких проблем та робить відповідні висновки, пропонуючи шляхи їх вирішення та вдосконалення законодавства України. У статті зроблено висновок, що якісне атмосферне повітря надважливе для існування не лише людини, а й усієї екосистеми. Тому це право є невід'ємним від самої людини та таким, що покладає на державу обов'язок певним чином обмежувати діяльність людей з метою захисту їхнього ж права.

Ключові слова: охорона атмосферного повітря, якість повітря, стандарти Європейського Союзу, законодавство України, право на безпечне якісне повітря.

The formation of legislation in the field of ambient air protection is a very complex and multi-stage process, which consists not only in practical but also in theoretical developments. One of the main problems that arise in this area is the lack of a single regulatory framework that would serve as a starting point for other legislative developments. Scientists have carried out a large number of works in the field of research on this issue and have suggested some ways to bring Ukrainian legislation into line with European Union legislation, but this issue problem hasn't been solved.

Attention is paid to ensuring ambient air quality, as this issue is relevant, given the rapid development of technology, industry and increasing emissions into the air. The subject of the study were the legislative acts of the European Union and the implementation of these norms in the legislative acts of Ukraine, as well as the study of the legislative of Ukraine in this area. The implementation of the EU experience has led to the fact that most of the legal acts of Ukraine that regulate the protection of atmospheric air are bylaws, which in turn leads to confusion, as well as the lack of measures to prevent offenses in this area. That's why the article raises the issue of systematization and streamlining the rules contained in laws and regulations in order to create a system of atmospheric air protection.

The author gives examples from the case law of Ukraine to substantiate some problems and draws conclusions, proposing ways to solve them and improve the legislation of Ukraine. The author concludes that high-quality atmospheric air is important not only for human existence, but also for the entire ecosystem in general.

Therefore, since it's one of the natural human rights, it imposes some obligations on the state to restrict certain human activities in order to protect their own rights.

Key words: protection of atmospheric air, the quality of atmospheric air, standards of the European Union, legislation of Ukraine, the right to safe atmospheric air.

Постановка проблеми. Право людини на безпечне природне середовище існування та екологічну безпеку є одним із основоположних прав людини та таким, що витікає із самої сутності людського існування. Одним із найголовніших та життєво важливих елементів природного середовища та умов існування є повітря.

З огляду на умови сьогодення, стрімкий розвиток техніки та промисловості, постає гостра проблема гарантування людям можливості дихати дійсно безпечним, чистим атмосферним повітрям. Статтею 16 Конституції України кожному гарантується право на безпечну екологічну ситуацію, а також підтримання екологічної рівноваги. Держава має обов'язок щодо розроблення дієвих механізмів, необхідних для встановлення безпечного середовища існування. Повітря не є якимось матеріальним благом, воно не має певних меж чи кордонів, тому дедалі частіше для більш дієвого захисту держави об'єднуються для спільних дій. Протягом останніх десятиліть якість повітря значно знизилася та постала гостра проблема необхідності зменшення шкідливого впливу. Саме тому одним із напрямків діяльності Європейського Союзу є дії, спрямовані на обмеження забруднення та запровадження мінімальних стандартів щодо збирання та утилізації відходів, які

забруднюють повітря. А оскільки Україна є державою, яка тримає курс на європейську інтеграцію, то в країні виникає обов'язок розробити систему засобів захисту від поширення шкідливого впливу на повітря, боротьби з відходами та впровадження дійсно дієвого механізму притягнення до відповідальності винних осіб.

Актуальність теми. Екологічна політика є провідною сферою діяльності Європейського Союзу та одною із важливих галузей законодавства. Якість атмосферного повітря наразі є головним питанням, адже повітря – надважливий природний ресурс, що впливає на здоров'я людей, природних екосистем, стан клімату і через природні ланцюги – на всі компоненти довкілля. Саме тому Україна має забезпечити імплементацию стандартів та норм щодо охорони якості атмосферного повітря, які були створені ЄС. Сьогодні ці стандарти є дієвими важелями та створювалися з метою впровадження безпечних сучасних технологій, запобігання техногенних катастроф та аварій, а також є гарантом безпечного навколишнього середовища. До того ж, варто зауважити, що більшість стандартів, які були розроблені ЄС та рекомендовані, дотепер не знайшли своєї чіткої регламентації в законодавстві України. Актуальність цієї царини підтверджується й великою кількістю науко-

вих праць. Зокрема, дослідженню у теоретичній та практичній сферах якості атмосферного повітря присвячені наукові роботи В.В. Ладиченка, І.В. Гиренко, Л.О. Головка, В.А. Вітвіва, Є.М. Копиці, Т.О. Шевчук, В.І. Андрейцева, Г.В. Анісімової, Г.І. Балюк, В.Л. Бредіхіної.

Мета статті – аналіз законодавства Європейського Союзу в сфері забезпечення якості атмосферного повітря на основі вивчення та узагальнення доктринального доробку юридичної науки, чинного законодавства та судової практики, а також дослідження розвитку українського законодавства в цій сфері. Для досягнення вказаної мети поставлено такі основні завдання:

1) здійснення аналізу загального права людини на якісне повітря; 2) визначення стандартів якості атмосферного повітря, які запроваджені ЄС; 3) вивчення питання щодо впровадження законодавчої політики ЄС у сфері якості повітря в Україні; 4) виокремлення проблематики України щодо якості повітря.

Виклад основного матеріалу. У сучасному цивілізованому світі життя людини, її здоров'я є найбільшою соціальною цінністю. Однією з умов забезпечення цих благ є наявність такої якості атмосферного повітря, яка робить його найбільш придатним для життя людини.

Сьогодні у світі утвердилась тенденція швидкого розвитку як міжнародного екологічного права, так і національного екологічного законодавства, яка супроводжується небаченим досі явищем – взаємним «перетіканням» прогресивних екологічних ідей між національним і міжнародним екологічним правом [1].

Європейський Союз також розробляє власну політику в сфері забезпечення належної якості атмосферного повітря. Питання якості атмосферного повітря є однією з пріоритетних сфер діяльності Європейського Співтовариства, адже відповідно до положень права навколишнього середовища ЄС, атмосферне повітря є однією з предметних сфер його регулювання.

Так, у Збірнику законодавства з навколишнього середовища Європейського Співтовариства, що є офіційним виданням Європейського Союзу, повітря визначено як предметна сфера. Адже атмосферне забруднення з 1980-х рр. відіграє важливу роль у політиці з навколишнього середовища, особливо після ратифікації Співтовариством у 1979 р. Конвенції про трансграничне забруднення повітря на великі відстані. А його охорона забезпечується шляхом встановлення обмежень на викиди певних забруднюючих речовин, захисту озонового шару, попередження шкоди лісам від атмосферного забруднення та ін. [2]. Навіть у статті 2 Договору про заснування Європейської спільноти зазначається, що одним із завдань спільноти є високий рівень захисту та поліпшення стану довкілля [3]. Сьогодні якість повітря безпосередньо впливає на рівень життя людини, її здоров'я та генофонд загалом, саме тому діяльність держав у цій сфері має першочергове значення. На цьому ґрунтується і положення статті 35 Хартії основних прав Європейського Союзу, у якій зазначається, що під час розробки будь-якої політики Європейський Союз перш за все має приділяти увагу правам людини [4].

Досвід ЄС у сфері забезпечення екологічної безпеки має майже п'ятдесятилітню історію, яка розпочалась у 1972 р., коли відбулося прийняття однієї з чотирьох важливих програм, що містили в собі підходи до розв'язання екологічних проблем. Щодо якості повітря, її впровадження певної політики у цій сфері відбулося значно пізніше.

Обмеження щодо забруднюючих чинників повітря, відповідальність держав-членів та встановлення цілей задля швидкого реагування у випадку погіршення якості повітря – всі ці питання знайшли втілення в Директиві Ради 96/62/ЄС «Щодо оцінки та контролю навколишньої атмосфери». Директива стала першим основним інструментом, спрямованим на захист від надмірних концентрацій забруднення, заснованих на останніх дослідженнях

щодо впливу забруднення повітря на здоров'я та життя людей. Цією Директивою Європейське співтовариство взяло на себе зобов'язання щодо перевірки якості повітря на всій території держав-членів та встановлення обмежувального рівня та критичної межі, а також впровадження заходів, спрямованих на покращення якості повітря.

Наступна Директива 2008/50/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 року про якість атмосферного повітря та чистіше повітря для Європи не лише доповнювала попередню, а й визначила такі важливі елементи, як режим оцінювання, а відповідно до нього і класифікацію зон повітря залежно від їх забруднення, було визначено критерії оцінювання щодо таких забруднюючих речовин: двоокису сірки, двоокису азоту, окисів азоту, твердих часток, свинцю, бензолу та окису вуглецю. Також Європейським Парламентом було визначено межі імплементації положень Директиви у національне законодавство держав-членів, крім того, якщо відбувається трансграничне забруднення повітря, то можлива співпраця з державами-сусідами, які можуть не бути членами ЄС.

Хоча Україна і не є державою-членом Європейського співтовариства, однак законодавцем уже певним чином було здійснено імплементацію положень законодавства ЄС у сфері забезпечення якості атмосферного повітря. Ратифікувавши Угоду про асоціацію, Україна взяла на себе певні зобов'язання, зокрема й ті, що стосуються впровадження ефективної політики щодо гарантування безпечного природного середовища. Угодою передбачено гарантії спільної екологічної політики, яка має ґрунтуватись на принципах обережності, принципах попередження, відшкодування збитків за заподіяну шкоду, а також покарання винних осіб. Також співробітництво має за мету збереження, поліпшення і відтворення якості атмосферного повітря.

Зараз Україна перебуває на стадії узгодження національного законодавства зі стандартами, встановленими Європейським співтовариством. Угода про асоціацію є потужним стимулом для реформування екологічної політики на сучасних засадах, забезпечення її інтегрованого характеру та підвищення ефективності. Співпраця між Україною та ЄС у рамках Угоди про асоціацію відіграє визначальну роль для успіху реформи екологічного врядування. Завданнями реформи є встановлення докорінних змін у підходах до планування політики, розробки та прийняття законодавства, трансформації природоохоронних інститутів та способу управління, адекватних ресурсів та підтвердження політичних зобов'язань, щоб зробити питання охорони довкілля та зміни клімату пріоритетними у порядку денному країни.

Натепер в Україні діє закон «Про охорону атмосферного повітря». Цей закон покликаний забезпечити відновлення природного стану атмосферного повітря, створення сприятливих умов для життєдіяльності, гарантування екологічної безпеки та запобігання шкідливому впливу атмосферного повітря на здоров'я людей та навколишнє природне середовище. Зазначеним вище нормативно-правовим актом урегульовано питання щодо обов'язків суб'єктів, які здійснюють діяльність, пов'язану зі шкідливими викидами в атмосферне повітря, визначаються заходи щодо відвернення і зменшення забруднення атмосферного повітря викидами транспортних та інших пересувних засобів і установок та впливу їхніх фізичних факторів, а також встановлено відповідальність за порушення законодавства у сфері охорони атмосферного повітря.

На виконання Директиви ЄС про якість атмосферного повітря та чистіше повітря для Європи Кабінетом Міністрів України було прийнято відповідну постанову, яка визначала порядок здійснення моніторингу за якістю атмосферного повітря. Норми цієї постанови регулюють питання здійснення контролю в галузі охорони атмосферного повітря, визначають критичний рівень забруднення, встановлюють перелік зон агломерації відповідно до рівня

забруднення, а також перелік забруднювальних речовин, щодо яких здійснюється оцінювання [9]. Впровадження цього акту покликане забезпечити гармонізацію національного законодавства до рівня законодавства ЄС.

На розвиток законодавства України у сфері забезпечення якості атмосферного повітря було прийнято певні нормативно-правові акти, спрямовані на вдосконалення механізму охорони повітря. Одним із таких актів є розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2003 р. № 610, у цій концепції було визначено проблему забруднення атмосферного повітря викидами сполук сірки та азоту, летких органічних сполук і твердих частинок. Крім того, було визначено забруднення вторинними забруднювачами, зокрема такими, як озон і продукти реакції аміаку, які негативно впливають не лише на здоров'я населення, а й загалом на екосистеми і розвиток сільськогосподарських культур. Таке забруднення призводить і до несприятливих екологічних наслідків, знищення рослинного покриву, підвищення кислотності води. Підзаконний акт визначив певні проблеми в промисловості, відсутність спеціального обладнання, призначеного для очищення викидів, крім того, невідповідність пилоочисного обладнання сучасним екологічним вимогам.

Також була прийнята Концепція зменшення обсягів викидів важких металів в атмосферне повітря, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2000 р. № 1291. Завданням вказаної концепції було забезпечення зменшення викидів важких металів в атмосферне повітря, розроблення стандартів та нормативів з урахуванням Директив ЄС. Організація вітчизняного виробництва технологічного та газоочисного устаткування має здійснюватися з огляду на сучасний рівень технологій спалювання палива та очищення димових газів від пилу з метою забезпечення мінімальних викидів відходів. Однак наразі ще не всі з цих завдань було виконано, так, можна говорити лише про розроблення стандартів відповідно до Директив ЄС, але це лише маленький крок на шляху до впровадження дієвого механізму охорони якості повітря. Таким чином, чинне законодавство України в сфері охорони атмосферного повітря свідчить про його часткову відповідність вимогам законодавства ЄС. Але, незважаючи на той факт, що законодавство України має часткову відповідність, воно, однак, являє собою досить розгалужену систему правового регулювання охорони атмосферного повітря. І ця система за умови подальшого вдосконалення може слугувати базою для створення системи, яка дасть змогу забезпечити виконання заходів охорони атмосферного повітря на рівні, якого вимагає законодавство ЄС.

Сьогодні на більшості українських підприємств досі діють очисні споруди, сконструйовані в 70-ті рр. минулого століття. Також не зменшуються викиди автотранспортних засобів, та й порядок притягнення до юридичної відповідальності винних осіб є досить складним. Складність притягнення до відповідальності полягає в тому, що більшість норм, які визначають відповідальність за порушення законодавства в галузі охорони атмосферного повітря є банкетними, тобто посилаються на інші нормативно-правові акти, а тому для встановлення порушення необхідно ретельно досліджувати, яким саме законодавством регулюються такі правовідносини [14]. Крім того, у багатьох випадках притягнення до відповідальності залежить від ступеню заподіяної шкоди або рівня забруднення. Однак покарання винних осіб має відбуватися й у випадку, коли використується очисне обладнання, що не відповідає вимогам, або здійснюється провадження діяльності, пов'язаної з небезпечними відходами, без спеціального на те дозволу. Про це може свідчити і практика українських судів щодо розгляду справ, пов'язаних із порушенням законодавства у сфері забезпечення належної якості повітря. Так, у Постанові від 9 квітня 2019 року суд встановив, що суб'єктом не було отримано дозволу на

здійснення викидів у атмосферне повітря, тому суд прийняв рішення про повне зупинення роботи шляхом опломбування (опечатування) джерел викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, а саме: інвертору зварювального, трансформаторів зварювальних, різачу для різки металів, бетононасосу (дизельного) та будівельного майданчика, до отримання відповідачем дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря [12].

Також важлива проблема в сфері притягнення винних осіб до відповідальності – велика кількість нормативно-правових актів, які є різними за своєю юридичною силою та по-різному визначають порядок, підстави притягнення до відповідальності. Про це зазначив і Верховний Суд, так, у постанові від 15 жовтня 2019 року суд дійшов висновку, що правовідносини із відшкодування збитків, заподіяних державі за перевищення нормативів допустимих викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря мають регулюватися виключно нормами Закону України «Про охорону атмосферного повітря», а саме статтею 34 цього Закону як спеціальною нормою, а не підзаконним актом – наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 10 грудня 2008 року № 639 «Про затвердження Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря». Зокрема, статтею 34 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» передбачено, що шкода, завдана порушенням законодавства про охорону атмосферного повітря, підлягає відшкодуванню у порядку та розмірах, встановлених законом. Тобто, за змістом цієї статті, порядок та розміри відшкодування зазначеної шкоди встановлюються виключно законом. Однак відповідний спеціальний закон наразі не прийнято. Отже, визнання протиправною та не чинною Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, може призвести до негативних наслідків. По-перше, до звільнення суб'єктів господарювання від відповідальності у зв'язку із заподіянням державі збитків у сфері охорони навколишнього природного середовища. По-друге, до відсутності відповідних заходів впливу у зв'язку з виявленням таких порушень законодавства. А отже, наслідком таких дій може слугувати погіршення природного стану атмосферного повітря, відсутності сприятливих умов для життєдіяльності та екологічної безпеки, а також шкідливий вплив атмосферного повітря на здоров'я людей та навколишнє природне середовище. Тому необхідно здійснити упорядкування законодавчих та підзаконних норм права.

Таким чином, в Україні існує певна тенденція щодо звернень до суду за захистом екологічних прав, зокрема внаслідок викиду в атмосферне повітря небезпечних відходів. І в більшості випадків суди дійсно досліджують, у чому саме полягало правопорушення та визнають винних осіб. Однак, якщо говорити про відповідальність, то в більшості випадків вона передбачена за порушення законодавства в галузі охорони атмосферного повітря, або якщо відбулося таке забруднення атмосферного повітря, яке призвело до виникнення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля. Але ніяким чином не врегульоване питання щодо відповідальності осіб, які обробляють землі шкідливими хімічними речовинами – пестицидами, або з вини яких відбувається значний викид автомобільних газів. Наприклад, у Німеччині, яка є державою – членом ЄС, федеральний адміністративним судом у Лейпцизі було винесено рішення, яке надавало містам ФРН право забороняти в'їзд дизельних машин. Суд постановив, що такий крок пов'язаний із необхідністю перешкодити збільшенню шкідливих викидів у атмосферу, а це має пріоритет над інтересами автовиробників та власників дизельних автомобілів [16].

Перед Україною також постає завдання, щодо екологізації транспортного сектору та зменшення автомобілів, які здійснюють викиди в атмосферне повітря, однак незрозумілим і нелогічним є крок щодо скасування екологічного податку власників автомобілів. Важливим кроком для вдосконалення транспортної інфраструктури, розвитку транспортної галузі, впровадження нових технологій та екологічно чистого транспорту, підвищення рівня безпеки та надання якісних транспортних послуг є виконання транспортної складової Угоди про асоціацію. Таким чином, на прикладі розгляду однієї екологічної справи адміністративні суди Німеччини продемонстрували свою роль у формуванні механізмів судового захисту під час розгляду стратегічної екологічної справи, що стосувалася необмеженого кола людей, як ефективного інструменту запобігання порушення прав людини.

На жаль, в Україні відсоток судових рішень у справах, які стосуються довкілля, із загальної кількості судових рішень України, є невисоким. Окрім того, переважно більшість із них становлять справи про притягнення до кримінальної та адміністративної відповідальності в цій сфері, позови державних органів влади про стягнення шкоди, заподіяної державі в результаті порушення природоохоронного законодавства, а також адміністративні позови суб'єктів господарювання про оскарження рішень, дій чи бездіяльності цих органів. Справ же за позовами громадян чи інститутів громадянського суспільства на захист довкілля в суспільних інтересах взагалі одиниці, а якщо такі позови подаються, то розглядаються тривалий час та без урахування негативних і, як правило, незворотних наслідків для людей, природи та довкілля.

Однак не може бути жодних обмежень щодо звернення до суду для захисту свого конституційного права, а саме права на безпечне довкілля, тому звернення до суду з цих підстав як особисто, так і спільно є реалізацією свого права на судовий захист

Висновок. Право на безпечне, якісне повітря є одним зі складових елементів права на безпечне природне

середовище існування. Це право тісно взаємопов'язане з обов'язком держави забезпечувати належну охорону атмосферного повітря. Адже, з одного боку, забруднення повітря відбувається саме людьми, а з іншого, на державу покладено обов'язок обмежувати певним чином діяльність людей щодо забруднення повітря. Визнання того факту, що право на безпечне атмосферне повітря є фундаментальним та невіддільним від самої людської сутності, на міжнародно-правовому рівні є досить значним кроком для розвитку й об'єднання сил і ресурсів держав щодо забезпечення належної якості повітря. Так, Європейським Союзом було розроблено цілу низку стандартів і нормативів, які покликані забезпечити охорону атмосферного повітря. Україною вже зроблені перші кроки щодо імplementації цих норм, однак наразі ще рано говорити про ефективне регулювання цього напрямку, адже перед нашою державою постає безліч викликів, до яких слід уналежити:

- зменшення кількості транспортних засобів, які здійснюють шкідливі викиди до атмосферного повітря, та необхідність використовувати біопалива та біорідини як альтернативи викопним видам палива для зменшення викидів вуглецю з транспорту;

- постійний моніторинг якості повітря, а також донесення цієї інформації до людей різними способами публікації;

- ратифікація та імplementація відповідних міжнародних конвенцій і протоколів, учасниками яких є ЄС та його держави-члени.

Крім того, законодавство України в сфері охорони атмосферного повітря характеризується наявністю значної кількості нормативно-правових актів, переважна більшість з яких є підзаконними, що може призводити до колізій або взагалі відсутності законодавчого регулювання охорони атмосферного повітря.

У зв'язку з браком нормативного регулювання та специфікою суспільних відносин у названій сфері загалом, усі вищезазначені питання можуть стати предметом окремого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бредихина В.Л. Понятие, сущность и содержание права граждан на безопасную окружающую среду. *Проблеми законності*. Харків, 2001. Вип. 47. С. 54–61.
2. Копиця Є.М. Правові засади нормування у галузі охорони атмосферного повітря: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 193 с.
3. Договір про заснування Європейської Спільноти (Договір про заснування Європейського економічного співтовариства) від 1 січня 2005 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text (дата звернення: 15 жовтня 2021 р.)
4. Хартія основних прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text (дата звернення: 15 жовтня 2021 р.)
5. Директива Ради 96/62/ЄС «Щодо оцінки та контролю навколишньої атмосфери» від 27 вересня 1996 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_498#Text (дата звернення: 15 жовтня 2021 р.)
6. Директива 2008/50/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 року про якість атмосферного повітря та чистіше повітря для Європи. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_950#Text (дата звернення: 15 жовтня 2021 р.)
7. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншого від 30 листопада 2015 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 15 жовтня 2021 р.)
8. Про охорону атмосферного повітря : Закон України від 16 жовтня 1992 р. № 2708-XII. *База даних «Законодавство України»*. Дата оновлення: 5 серпня 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text> (дата звернення: 15 жовтня 2021 р.)
9. Деякі питання здійснення державного моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2019 р. № 827. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15 жовтня 2021 р.)
10. Про схвалення Концепції реалізації державної політики щодо скорочення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, які призводять до підкислення, евтрофікації та утворення приземного озону : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2003 р. № 610-р. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/610-2003-%D1%80#Text> (дата звернення: 15 жовтня 2021 р.)
11. Про затвердження Концепції зменшення обсягів викидів важких металів в атмосферне повітря : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.08.2000 р. № 1291. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1291-2000-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15 жовтня 2021 р.)
12. Постанова Верховного Суду від 9 квітня 2019 р., судова справа № 820/2357/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81019767> (дата звернення: 15 жовтня 2021 р.)
13. Постанова Верховного Суду від 15 жовтня 2019 р., судова справа № 826/3820/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84988703> (дата звернення: 15 жовтня 2021 р.)
14. Постанова Пленуму Верховного Суду від 10 грудня 2004 р. № 17. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#Text> (дата звернення: 15 жовтня 2021 р.)
15. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України»*. Дата оновлення: 1 січня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 15 жовтня 2021 р.)
16. Зуєва Л. Роль та завдання адміністративної юстиції у формуванні механізмів судового захисту при розгляді екологічних справ. *Збірник матеріалів / за ред. Н.В. Коваленко*. Київ, 2019. С. 192.